

סימן יב

חיוב בדיקת חמץ בבית הכנסת

בארונות ובתאים אישיים

ערב פסח תשע"א

שקיימת חובת בדיקה, מפני שחזני (שמשי) בית הכנסת רגילים לסעוד שם בשבתות, וכן בראשי חדשים היו רגילין לסעוד שם סעודות בעת קידוש החודש כמובא בסנהדרין. לכן למסקנה מבארת הגמ' שר' ירמיה הסתפק האם ניתן לצאת ידי חובת הבדיקה לאור היום, או שחובה לבדוק דווקא בליל י"ד ולאור הנר.

הר"ן (פסחים דף ד' ע"ב מדפי הרי"ף, סוף ד"ה "חצר") מחדש שמסקנת הירושלמי נכונה גם לגבי ימינו, שאין עורכים סעודות ר"ח בבית הכנסת, וז"ל: "ובתי מדרשות ובתי כנסיות צריכין בדיקה, והכי איתא בירושלמי, ומש"ה צריכה להן בדיקה שכן נכנסין בו בעבוריות ובר"ח... ולדין נמי משום תינוקות שנכנסין שם ופתן בידן" (שם).

וכן פסק הטור (או"ח סימן תל"ג). וכן פסק השו"ע (שם סעיף ו') וז"ל: "בתי כנסיות ובתי מדרשות צריכים בדיקה מפני שהתינוקות מכניסים בהם חמץ". וכתב המג"א (שם ס"ק יט) דמשמע שצריך בדיקה כדין (עם ברכה) בליל י"ד לאור הנר, וכ"כ המ"ב (שם ס"ק מ"ג) והוסיף: "והשמשים אינם נוהרים לבדוק בלילה אלא מכבדין היטב ביום, ולא יפה הם עושים, וצריך להזהירם על כך שיקיימו

שאלה:

נשאלנו על ידי גבאי בית הכנסת: א. האם יש חובה לבדוק את תאי בית הכנסת שמא מונח בהם חמץ? ב. על מי מוטלת חובה זו? האם זו חובה פרטית המוטלת על כל מתפלל (קבוצה) לבדוק את תאו האישי, או שזאת חובה ציבורית המוטלת על הממונים מטעם הציבור? ג. האם גם בדיקה זו צריכה להיעשות באור ל"ד ולאור הנר, או שמא ניתן לסמוך על הניקיון שנעשה ביום? ד. כיצד בודקים את ארונות מטבח בית הכנסת?

תשובה:

א. חובת הבדיקה בבתי כנסיות

בירושלמי פסחים (פ"א ה"א) מובא: "ר' ירמיה בעי: בתי כנסיות ובתי מדרשות מהו שיהו צריכין בדיקה. מה צריכא ליה שכן מכניסין לשם בשבתות ובראשי חדשים. ותהא פשיטא ליה? הכן הוא צריכה ליה הואיל ואורן מרובה מהו שיהא צריך לבדוק בתחילה ביום לאור הנר". וביאר ב'פני משה' (ד"ה מה צריכא ליה) שבהווא אמינא הגמ' הייתה סבורה שר' ירמיה מסתפק לגבי עצם חובת הבדיקה בבית הכנסת. אך למסקנה - אין ספק

התוספות מסבירים את חובת הבדיקה משני טעמים שונים: א. כדי שלא יישאר חמץ הראוי לאכילה ויבואו לאוכלו בפסח בטעות. ואף שבשאר איסורי הנאה ואכילה אין חובה להוציאם מהבית כדי שלא ייכשלו בהם, באיסור חמץ החמירו מפני שבשאר ימות השנה הוא מותר ולכן "לא בדילי מיניה" והטעות באכילתו שכיחה יותר.

ב. הבדיקה נועדה למנוע מאדם להיכשל באיסור אכילה, וחכמים החמירו באיסור חמץ יותר משאר איסורים, מפני שאיסור חמץ חמור יותר שהרי הוא נאסר גם ב"בל יראה ובל ימצא".

ויש נפק"מ בין הטעמים: לפי הטעם הראשון שמוזכר בתוספות, לחובת הבדיקה אין קשר כלל לאיסור "בל יראה ובל ימצא", ולכן חמץ שאסור באכילה, אך אינו אסור בהשהייה בבית – אעפ"כ צריך לבדוק אחריו שמא יבוא לאוכלו ויעבור על איסור אכילת חמץ.

דוגמה לחמץ כזה מוזכרת בראשונים בביאור המשנה (פסחים דף מ"ב ע"א): "ואלו עוברים בפסח – כותח הבבלי ושכר המדי וחומץ האדומי" וכו'. לדעת ר"ת (מובא בתוספות שם ד"ה "ואלו עוברים") הכוונה היא שצריך להעביר אותם מעל השולחן, מפני שאסור לאוכלם, אך לא עוברים בהשהייתם על "בל יראה ובל ימצא" (מפני שהם "חמץ נוקשה").

אך אם הסיבה היא שחכמים תיקנו בדיקה מפני שראו שהתורה החמירה בחמץ ואסרתו גם באכילה וגם בב"י וב"י, א"כ חמץ שלא נאסר בב"י וב"י אלא רק באכילה – עליו לא יחמירו חכמים

מצות חכמים כתיקונה. ויכולים לברך על בדיקה זו, אבל אין צריכים לבטל אחר הבדיקה, לפי שאינם יכולים לבטל ולהפקיר חמץ שאינו שלהם".

והוסיף (המשנ"ב שם) שאם עבר ולא בדק בליל י"ד, צריך לבדוק ביום י"ד לאור היום. ואין צריך לבדוק לאור הנר כי יש בהם אורה, וזה בתנאי שהחלונות פתוחים, אך אם סגורים, אפילו אם החלונות מזכוכית אינו כאכסדרה, וע"כ יש לפתוח חלונות לצורך הבדיקה.

ב. חובת הבדיקה בחמץ

ש"אין בו איסור "בל יראה ובל ימצא"

עצם החיוב לבדוק את החמץ שבבית הכנסת אינו פשוט כלל ועיקר, שהרי בית הכנסת אינו רשות פרטית אלא מקום ציבורי כרשות הרבים, וגם אם נותר בו חמץ – אין אדם שעובר על חמץ זה ב"בל יראה ובל ימצא".^א ואם כן, חובת הבדיקה בבית הכנסת תלויה לכאורה בשאלה – מדוע חייבו חכמים לבדוק חמץ: האם כדי למנוע מבעל הבית לעבור על "בל יראה ובל ימצא", או מחשש שמא יישאר שם חמץ הראוי לאכילה ויבוא אדם לאוכלו בפסח (וחשש זה קיים גם בית הכנסת)?

בשאלה זו נחלקו הראשונים. רש"י (פסחים ב' ע"א ד"ה "בודקין") הסביר שהבדיקה היא כדי להוציא החמץ מרשותו ולשורפו כדי שלא יעבור עליו ב"בל יראה ובל ימצא". והתוספות (שם ד"ה "אור לארבעה עשר") הקשו על רש"י – שמאחר שתיקנו חכמים לבטל את החמץ, שוב אין עוברים עליו ב"בל יראה ובל ימצא", וא"כ בטל טעם חובת הבדיקה! לפיכך

א. הערת הגר"א נבנצל שליט"א: אולי כולם עוברים?

בדברי המשנ"ב (שם ס"ק מ"ג), שכתב שראה שהשמישים אינם נוהרים לבדוק בליל י"ד בברכה, וסומכים על הניקיון שנעשה ביום. שהרי אף אם ראוי להחמיר לכתחילה לבדוק בליל י"ד, כדי לחוש לדעת הראשונים שחמץ שאין בו ב"י וב"י חייב בבדיקה (רשב"א, ורא"ש אליבא דטעם הראשון בתוס') - מ"מ מידי מחלוקת לא יצאנו ואין לברך על בדיקה זו מפני ש"ספק ברכות להקל".

וכן משמע ב'ערוך השולחן' (שם סעיף יב) וז"ל: "ונלע"ד דלהתוספות שכתבו ריש פסחים לחד תירוצא דלכן הצריכו בדיקה כדי שלא יעבור ב"בל יראה", אין צריך ברכה לבדיקת ביהכ"נ וביהמ"ד, שהרי אין להם בעלים מיוחדים מי שיעבור ב"בל יראה" והוי לעניין זה כבית של הפקר. ואין לומר דהגזבר או השמש יעבור ב"בל יראה", דהא יכול לומר איסורא לא ניחא לי דליקני, כדאמרין בגמרא (בבא מציעא דף צ"ו ע"ב) והחמץ הנמצא הוא הפקר גמור, ולכל הדעות פשיטא שלא על כיוצא בזה היתה תקנת חכמים בבדיקה. ולכן נראה לי, שהשמש לא יברך אלא בודק בלא ברכה. וגם "כל חמירא" אין צריך לומר, דהחמץ הזה אין צריך ביטול, ולא מהני ליה ביטול כיוון שאינו שלו".

ד. דין בתי כנסיות שבימינו

אלא שנראה שאע"פ שערוה"ש חשש לדעת הרא"ש וכתב לבדוק בלא ברכה, אין כל המקומות שווים וצריך לבדוק כל עניין לגופו. ונראה שבבית הכנסת בישובנו הדין שונה ולחומרא, מהטעמים דלקמן:

1. השו"ע וערוה"ש דיברו על חמץ

לבודקו!

ואכן הרא"ש (פרק ג' סימן א') תלה את חובת הבדיקה של אותם מאכלים (אליבא דפירוש ר"ת במשנה) בשני הטעמים שהזכירו התוספות לגבי חובת הבדיקה - שלטעם הראשון (שבחמץ החמירו משום שלא בדילי מיניה) חייבים לבדוק גם חמץ נוקשה ולהוציאו מהבית מדרבנן, ואילו לטעם השני (שבחמץ החמירו מפני שיש בו לאו דב"י וב"י) אין חובה לבדוק אחר חמץ נוקשה, מפני שלא עוברים עליו בב"י וב"י.

אך התוספות (בריש מסכת פסחים, שם) כתב בשם הרשב"א, דאפילו לפי הטעם השני בכל זאת החמירו חכמים לעשות בדיקה וביעור אפילו בחמץ נוקשה (וה"ה לחמץ הנמצא בתערובת וכדו') אף שאין בו איסור בל יראה ובל ימצא. וצריך לומר, שלדעת הרשב"א מכיוון שב"חמץ גמור" יש בו איסור ב"י וב"י, לא חילקו חכמים ("לא פלוג") והצריכו בדיקה וביעור בכל סוגי החמץ האסורים באכילה.

ג. חובת הבדיקה בחמץ שאין לו בעלים

חמץ שנמצא בבתי כנסיות ובתי מדרשות אינו שייך לאדם מסוים, והרי הוא כחמץ שנמצא ברה"ר שלא עוברים עליו בב"י וב"י. וא"כ לכאורה דין חמץ הנמצא בבית כנסת כדין חמץ נוקשה - שבשניהם קיים איסור אכילה, אך לא שייך לגביהם איסור "בל יראה ובל ימצא", וא"כ חובת הבדיקה בבית הכנסת תלויה במחלוקת הראשונים הנ"ל.

ואולי זו הסיבה למנהג העולם המוזכר

השותפין או כיד הקדש עיי"ש). ולכן הורנו שכל אחד הבדוק בביתו באור לי"ד בניסן בברכה, שיכוון גם על בדיקת תאו בבית הכנסת, וכשמסיים לבדוק את ביתו ילך לבדוק את תאו בבית הכנסת בלא היסח הדעת, כפי שבדוק את מחסנו ורכבו.

ה. סיכום

א. השו"ע פסק שבית הכנסת ובית המדרש צריכים בדיקה בברכה בליל י"ד. וכן פסק המשנ"ב בשם המג"א.
 ב. 'ערוך השולחן' ערער על דברי השו"ע והמשנ"ב וסבר שמפני שחמץ זה הינו הפקר, א"כ ה"ז מחלוקת אם צריך בדיקה ולכן יבדוק בלא ברכה מדין ספק ברכות להקל.
 ג. בתי כנסת שיש להם מטבח ציבורי לצורך שמחות ומאוכסן שם חמץ, חייבים בדיקה לכו"ע, שכן חמץ זה אינו הפקר אלא הרי הוא כחמץ השותפים. חובת הבדיקה של מטבחים אלו מוטלת על הציבור, והגבאים הבודקים את בית הכנסת בשליחות הציבור צריכים לבדוק בברכה בליל י"ד כשליחי הציבור.
 ד. תאים אישיים שבבית הכנסת, אף שאינם מושכרים בכסף, הרי הם כמקום שאול לאדם פרטי, והחמץ שבתוכו אינו הפקר. חובת הבדיקה של התאים חלה על 'בעלי התאים', וצריך לבדוקם בברכה. בברכת הבדיקה שבבית בליל י"ד, צריך לכוון גם על בדיקת החמץ בתאו האישי שבבית הכנסת (כדין מכונית ומחסן וכדו'), ולאחר סיום בדיקת הבית בליל י"ד, צריך ללכת לבית הכנסת מייד, בלא היסח הדעת, ולבדוק את התא האישי לאור הנר.

שהוכנס לבית הכנסת ע"י תינוקות (או מבוגרים), ללא כוונה לשומרו שם, ולכן דימו חמץ זה לחמץ הפקר הנמצא ברשות הרבים. אך אצלנו סמוך לבית הכנסת יש מטבח עם ארונות המיועד לצורך 'קידושים' ואירועי שמחה בשבת, ובארונות אלו יכול להימצא חמץ. חמץ זה ודאי אינו הפקר, אלא זהו רכוש הציבור הנקנה ע"י ועדת בית הכנסת (או חבילות קרקרים וכדו') שנשארו מקידוש ובעליהם הניחום במטבח בית כנסת כדי שיהנו מהם ב'קידוש' הבא), וא"כ זהו חמץ השותפים שכל השותף בו חייב בבדיקה וביעור. ומכיוון שהגבאים הרי הם כשליחי הציבור, עליהם לבדוק בברכה באור לי"ד כדין.

2. בבתי כנסת רבים המתפללים הקבועים שוכרים את מקום הישיבה שלהם בשכירות גמורה, ולכן התאים הסמוכים למקומות אלו דינם כרשות היחיד, שחייבת בוודאי בבדיקה בברכה.
 וגם במקומות שאין משלמים כסף עבור מושב קבוע בבית הכנסת (כביישובנו), סוף סוף התא הסמוך למושבו הקבוע מיועד אך ורק לשימושו האישי, ואין לקחת משם דברים ללא רשות מפורשת (וישנם אף המתקינים על התא מנעול לשם שמירה על ציוד יקר ערך, כתפילין וכדו'), וא"כ דינו של התא כרשות היחיד, ואדם המשאיר שם חמץ עובר עליו ב"בל יראה ובל ימצא". לכן ודאי שגם לדעת ערוה"ש יש לבדוק תאים אלו בברכה, כי אלו תאים המושכרים או מושאלים לאדם פרטי זה. [ואין לדמות דין זה למחלוקת המובאת ב'קצות החושן' (סימן ת"ר סק"א) אי בית הכנסת ובית המדרש יש לו דין כחצר